

بررسی و تحلیل راه‌کارهای مبتنی بر ارزش‌های فرهنگی، اجتماعی و هنجاری (سرمایه اجتماعی) برای ارتقای وضعیت مسلمانان و شیعیان در فدراسیون روسیه

مرتضی اشرفی / استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد قم / Mortezaashrafi@karimeh.com

مجتبی اشرفی / دکتری تاریخ ایران معاصر دانشگاه شیراز / Mojtabashrafi@karimeh.com

تاریخ وصول: ۱۳۹۴/۰۳/۱۰ / تاریخ تصویب نهایی: ۱۳۹۴/۰۵/۰۸

چکیده

با مقایسه وضعیت جامعه مسلمانان روسیه در اوایل قرن حاضر با زمان کنونی، به این نتیجه می‌رسیم که آنان در دو نقطه مخالف از هم قرار دارند. به همان اندازه که در سطح مناسبات اقتصادی، گذار روسیه از نظام اقتصادی بسته سوسیالیستی و کمونیستی به سرمایه‌داری لجام‌گسیخته و ظهور الیگارشی خاص، عجیب و فراتر از تصور است، در سطح باورهای اجتماعی و اعتقادی نیز نفوذ گسترده باورهای مذهبی، به ویژه در سطح جوانان امروز، غریب و باورنکردنی است. هدف این پژوهش، تبیین و تحلیل وضعیت شیعیان روسیه، در عین نگاه به وضعیت مسلمانان آن است و درصدد شناسایی موقعیت و جایگاه شیعیان این کشور بوده، در انتها راه‌کارهایی برای ارتقای این وضعیت پیشنهاد می‌دهد. بی‌شک نقش و جایگاه مسلمانان و شیعیان در روسیه، با توجه به وسعت و وجود قومیت‌های مسلمان‌نشین در این کشور، بسیار مهم است و بررسی کار ما نیز ضرورت این اهمیت و جایگاه استراتژیک را بیش‌تر نمایان خواهد کرد.

کلیدواژه‌ها: مسلمانان، شیعیان، فرهنگ دینی، جمعیت‌شناسی، فدراسیون روسیه، جمهوری

اسلامی ایران، معارف اهل بیت علیهم‌السلام.

مقدمه

وضعیت ویژه اسلام و مسلمانان و مطالعه موردی این پژوهش که شیعیان است، در فدراسیون روسیه، آن را به واقعیتی مهم در صحنه اجتماع، قدرت و سیاست در این کشور پهناور مبدل کرده است، از سویی، جریان‌های تندرو و قرائت‌های افراطی از اسلام، به ویژه در شمال قفقاز و با اتکا به آموزه‌های سلفی و وهابی، به مسأله‌ای امنیتی برای روسیه مبدل شده‌اند؛ (رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در روسیه، ۱۳۹۰، ص ۲۹) از سوی دیگر، توجه ویژه‌ای را در نهادها، شخصیت‌ها و مراکز تصمیم‌ساز و مؤثر این کشور برانگیخته است. (صفری، ۱۳۸۴، ص ۷) البته نباید فراموش نمود که این مطلب درباره کلیت مسلمانان صدق می‌کند.

اتحاد جماهیر شوروی با شتاب‌زدگی، با مسیحیت و تمامی ادیان دیگر مخالفت کرد و اولین دولتی را در تاریخ بشری مستقر ساخت که به معنای دقیق کلمه، تمام نیروی خود را صرف امحای دین نمود. مسیحیان ارتدوکس روسیه، سابقه پرفراز و نشیبی در زمینه هم‌کاری با شکنجه‌گران کمونیست داشته‌اند؛ با وجود این، متحمل یکی از بزرگ‌ترین شکنجه‌ها و آزارها در تاریخ مسیحیت شدند. (افضلی، ۱۳۹۱، ص ۴۵۱) علاوه بر این، پس از فروپاشی کمونیسم، روسیه و بیش از همه جوانان و تحصیل‌کردگان این کشور، شاید بزرگ‌ترین موج تغییر مذهب در یک کشور واحد در یک مقطع زمانی کوتاه را پدید آوردند. بیشتر روس‌ها حالا دیگر خود را مسیحی می‌دانند، اما تنها تعداد اندکی از این مسیحیان خود را ارتدوکس معرفی می‌نمایند و تعداد کمی از ارتدوکس‌ها به صورت منظم در مراسم‌های مذهبی شرکت می‌کنند. پوتین یکی از سیاست‌مداران مطرح روس، رشد روزافزون کثرت‌گرایی دینی را تأکید کرده است، اما وی صلیب به گردن می‌آویزد و نیز گفته است که روسیه بدون مسیحیت، اصلاً نمی‌تواند وجود داشته باشد. (صفری، ۱۳۸۴،

اسلام در روسیه

تاریخچه ورود اسلام و چگونگی گسترش آن در روسیه، بر ذهنیت تاریخی همه مردم، چه پذیرندگان اسلام، چه آنان که از کیش و آیین‌های دیگر پیروی کردند یا اندیشه‌های غیردینی داشتند، منعکس می‌شود. (ابراهیمی ترکمان، ۱۳۹۲، ص ۳۴؛ همو ۱۳۹۱، ص ۶۱-۶۲) این تأثیرپذیری از تاریخ، به اشکال گوناگون ظاهر می‌گردد؛ چنان‌که اسلام در هر دوره از تاریخ روسیه، جایگاه رسمی متفاوتی داشته و بدین‌سان، گروه‌های مسلمانان نیز در مناطق گوناگون، به شکلی چشم‌گیر از نظر سطح زندگی و حتی گاه شتاب رشد اجتماعی، عادات و سنت‌ها، با هم متفاوت بوده‌اند. (حسینی، ۱۳۹۱، ص ۳۲-۳۳ / سنایی، ۱۳۸۵، ص ۷۷-۷۸)

بدین منوال اسلام در سده‌های هفتم تا نهم میلادی، یعنی از هنگام نخستین یورش اعراب تا هنگامی که بلغارها مسلمان شدند، اندک‌اندک به مرزهای شرقی دریای خزر و سپس به مرزهای امپراتوری بلغار یعنی محدوده روسیه کنونی وارد شد. (حسینی، ۱۳۹۱، ص ۳۳؛ محمدشریفی، ۱۳۸۸، ص ۵۵)

ورود اسلام به روسیه و برخورد حاکمان روس با دین اسلام در زمان‌های مختلف، فراز و نشیب‌های زیادی را پشت سر گذاشته، در بعضی مواقع، تضاد و جنگ میان مسلمانان نواحی مختلف زیر سلطه حکومت روسیه را شاهد هستیم، در بعضی مواقع نیز هم‌کاری و زندگی مسالمت‌آمیز میان حاکمیت و مسلمانان را در این سرزمین پهناور در طول قرن‌های گذشته مشاهده می‌کنیم؛ برای مثال، رویکرد «کاترین» در برابر «تاتارهای ولگادر» آخر قرن هجده میلادی و یا سیاست «تزار الکساندر دوم» در برابر قزاق‌های استیپ‌های جنوبی در نیمه دوم قرن نوزدهم میلادی، از جمله هم‌کاری با مسلمانان بود. این دوره هم‌کاری روس‌ها با مسلمانان، اثبات می‌کند که اسلام و روسیه، با وجود روابط پرتنش در دوره حکمرانی تزارها، همواره دشمنان سازش‌ناپذیر نبوده‌اند و اسلام می‌تواند با محتوای چندقومی و چنددینی روسیه سازگار شود. گرایش مسلمانان برای هم‌زیستی با روس‌ها و

دولت روسیه، ثابت می‌کند که آن‌ها تا حد قابل قبولی از اداره فرهنگی، دینی و اداری برخوردارند که در شرکت فعالانه آنان در برنامه‌های اصلاحی، اجتماعی و سیاسی دهه‌های آغازین قرن بیستم نمود یافته است. (هانتر، ۱۳۹۱، ص ۵۵)

اسلام در اتحاد جماهیر شوروی

در دوران شوروی، مذهب رقیب ایدئولوژیک دولت به شمار می‌رفت و علاوه بر جدایی از دولت، به حاشیه رانده شده بود. تصور می‌شد مذهب به نسل گذشته تعلق دارد و زوال آن اجتناب‌ناپذیر است. در عین حال دولت شوروی، نگرشی واقع‌گرایانه به مذهب داشت و در حالی که می‌خواست مسیحیت ارتدوکس را ریشه‌کن کند، اسلام را در آسیای مرکزی و قفقاز شمالی، پیامد منطقی عقب‌ماندگی مردم این نواحی می‌دانست که باید تحمل می‌شد. مقامات در آن مناطق به مردم اجازه دادند برای مدتی «غیرروشن‌بین» باقی بمانند؛ با این حال، آنان مطمئن بودند نوسازی شوروی دیر یا زود باعث می‌شود بومیان از تصورات غلط مذهبی رها شوند. (Ислама Текушева и Кирилла Шевченко, 2012, С. 78-92)

سیاست رسمی در قبال مذهب، نخستین بار (در نتیجه درماندگی) در طول جنگ دوم جهانی تعدیل شد، به عبارت دیگر، در بحبوحه جنگ جهانی دوم، استالین به نیروی مذهب روی آورد، لذا رهبران مذهبی را فراخوانده، از آن‌ها دل‌جویی نمود و درخواست کرد تا از مذهب برای مقاومت مردم بهره‌گیرند و دعا کنند. در همین جهت، تعدیل سیاست مذهبی، بار دیگر و مستقیماً در رابطه با اسلام در اوایل دهه هشتاد میلادی به دنبال پیروزی انقلاب ایران و حمله اتحاد جماهیر شوروی به افغانستان اتفاق افتاد. تا هنگام پایان پرسترویکای میخائیل گورباچف، نگرش مقامات به مذهب، به طرز چشم‌گیری دگرگون شد. مذهب، دیگر نه دشمن یا رقیب ابدی، بلکه نگهبان ارزش‌های اخلاقی و به نوعی متحد دولت به شمار می‌رفت. جشن گرفتن هزارمین سالگرد پذیرش مسیحیت در روسیه در سال ۱۹۸۸ میلادی، نقطه عطف این رویکرد جدید بود. (مالاشنکو، ۲۰۱۵/۰۱/۲۸)

اسلام در روسیه پس از شوروی

با سقوط اتحاد شوروی، قلمرو گسترده‌ای از نواحی مسلمان‌نشین روسیه به استقلال دست یافتند، اما موضوع جایگاه و نقش اسلام در روسیه پس از شوروی و خواسته‌ها و مسائل مربوط به آن که مسلمانان خواستار خودمختاری ادامه دادند، هنوز در جریان است و فراتر از این، آنان در جست‌وجوی پاسخ‌ها و راه‌کارهای آسان هستند. آشکار است که مؤلفه‌های اسلامی در روسیه، هنوز نقش زیادی در تحول داخل این کشور و رابطه‌اش با جهان خارجی بازی می‌کنند. (هانتز، ۱۳۹۱، ص ۹۷)

دوره پس از شوروی را در چند مرحله می‌توان خلاصه نمود:

مرحله اول، شروع احیای مذهبی است. در این مرحله، رشد سریع تعداد مساجد، شکل‌گیری یک نظام آموزشی - اسلامی و تأکید زیاد بر مذهب در میان مردم را شاهد هستیم.

مرحله دوم که در اواسط دهه نود میلادی رخ داد، توجه به اسلام سیاسی است.

(Алов А.А., 16 декабря 2013)

سومین مرحله، در فاصله سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۰۲ میلادی رخ داد، وقتی که میزان شور اسلام سیاسی کاهش یافت و اسلام‌گراهای قفقاز شمالی در طول جنگ دوم چچن، تلفات و خسارات زیادی را متحمل شدند.

مرحله چهارم نیز تقریباً از سال ۲۰۰۳ میلادی شروع شد؛ در این مرحله فعالیت رادیکال‌های اسلامی تقویت گردید و اسلام‌گراهای منطقه ولگا فعال‌تر شدند. بنابراین باید گفت مرحله چهارم، بین سال‌های ۲۰۰۳ تا ۲۰۰۵ میلادی را تشکیل می‌دهد. (افضلی، ۱۳۹۱، ص ۴۵۳)

مرحله پنجم نیز از زمان تقویت نیروهای افراط‌گرای تکفیری در عراق و سوریه و حضور برخی از افراد افراط‌گرای روسی در این منطقه آغاز گردیده و می‌توان سال‌های ۲۰۰۶ تا ۲۰۱۵ میلادی را در این مرحله قرار داد.

شیعه در روسیه

پس از معاهدات «گلستان» و «ترکمن‌چای» بین ایران و روسیه، تقریباً هفده شهر اساسی ایران که بیش تر اهالی آن را شیعیان تشکیل می‌دادند، زیر تسلط روسیه قرار گرفتند. تاریخ شیعیان در حکومت روس از این دوره آغاز می‌شود. البته پیش از آن هم اگر در محدوده مرزهای روس شیعیانی وجود داشته‌اند، بسیار محدود بوده و در منابع تاریخی خبر مهمی در این باره وجود ندارد و یا شاید اصلاً هیچ حضوری نداشته‌اند. از این دوره به بعد، دوره‌های تاریخ حضور شیعه در اراضی تحت حاکمیت روس را به چند دوره می‌توان تقسیم کرد:

۱. از ابتدا تا انقلاب اکتبر ۱۹۱۷ میلادی

در مرحله نخست این تاریخ که از ابتدا تا انقلاب اکتبر ۱۹۱۷ میلادی را شامل می‌شود، تمامی مسلمانان اراضی تحت حکومت روسیه تزاری، اعم از شیعه و سنی، از یک مرکز که در تفلیس قرار داشت اداره می‌شدند. در این دوره، مسلمانان از حق تحصیل محروم بودند و هر مسلمان در صورتی که اقدام به سوادآموزی می‌کرد، مجرم شناخته می‌شد. این قانون به‌طور طبیعی، در مورد شیعیان نیز صادق بود. پس از گذشت یک برهه تاریخی، چند مرکز تحصیلی با نام «سیناریا» ایجاد شد که مسلمانان نیز در این مراکز به طور محدود و گزینشی برای تحصیل ثبت نام می‌شدند. (Демьянова А.И. 2012, с. 60-71)

۲. از انقلاب اکتبر تا فروپاشی شوروی

در دوره پس از انقلاب اکتبر که اتحاد جماهیر شوروی ایجاد شد، شیعیان نیز مرحله جدیدی از حضور خود را تحت حاکمیت روس‌ها آغاز کردند. این مرحله با چند ویژگی از دوره پیش از خود متمایز می‌شد. در دوره پیش از این، شیعیان مهاجرت بسیار محدودی را به مراکز حکومت که در اراضی دوردست قرار داشت، انجام می‌دادند؛ اما در این دوره، شیعیان برای کارهای مختلف مانند اشتغال، تحصیل و فعالیت، به مراکز حکومت و نیز

سایر سرزمین‌های دوردست مهاجرت کردند. در اثر این مهاجرت‌ها، میان جمعیت شیعی و مسیحی تبادلات و رفت‌وآمد اتفاق افتاد. بزرگ‌ترین مهاجرت تاریخی شیعیان در دهه ۱۹۳۰ اتفاق افتاد که سبب آن کشتارها و سرکوب‌های گسترده‌ای بود که در نواحی شیعه‌نشین به وقوع پیوست. در این تاریخ، تعداد چشم‌گیری از شیعیان به سیبری و قزاقستان (که بومیان آن را اهل سنت تشکیل می‌دادند) تبعید شدند؛ الان هم در این مناطق ساکنان شیعه وجود دارند و تاریخ حضورشان به این دوره می‌رسد. (Балтанова Г.Р, 1991 , c. 75)

در اواخر این دوره تاریخی (۱۹۷۹-۱۹۹۱)، بعد از وقوع انقلاب اسلامی ایران، یک بیداری و تحرک درونی در مناطق شیعه‌نشین شوروی ایجاد شد. با توجه به این بیداری که حکومت نیز از آن بی‌خبر نبود، کمیته‌ای اختصاصی برای نظارت بر شیعیان در حاکمیت ایجاد شد؛ یعنی در این سال‌ها، نظارت‌ها و فشارها بر شیعیان با استفاده از این کمیته افزایش یافت. اما به هر حال، روند بازگشت به اصول هویتی خود در میان شیعیان آغاز شده بود و این فرایند، تا فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی ادامه یافت. این کمیته در اراضی جمهوری آذربایجان فعالیت داشت و در سایر نقاط تقریباً اقدام مهمی انجام نداد. هم‌مرزی با ایران و نزدیکی‌های فرهنگی و تاریخی شیعیان این مناطق با ایران، سبب شده بود که این روند خودیابی هویتی شیعیان که با حضور گسترده در مراسم دینی، جلوه‌گر می‌شد، قدرت یابد و تقریباً به مرحله پیش‌گیری ناپذیر برسد. (نخستین شیعیان تحت حاکمیت روس، ۱۳۹۲، www.mashreghnews.ir)

۳. از فروپاشی تا به امروز

لایه‌های درونی جامعه روسیه، آن‌گونه نبود که نظریه‌پردازان حزب کمونیست می‌پنداشتند. نفوذ عمیق باورهای مذهبی در جامعه‌ای با ویژگی‌های خاص روسیه و مهم‌تر از آن پیوند وثیق و بنیادین عناصر مذهبی با مبانی هویتی روس‌ها، نقش و جایگاهی خاص را برای مذهب در روسیه پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی تعریف کرد. فروپاشی شوروی و فضای بازی که پس از این حادثه به وجود آمد،

موقعیت مناسبی برای فعالیت‌های مذهبی و تبلیغات در میان مسلمانان ایجاد کرد. با وجود این، در میان شیعیان ساکن در روسیه که عموماً آذری‌الاصل بودند، حتی پس از فروپاشی شوروی نیز وضعیت دوری از معارف دینی، اعتقادات و اعمال اسلامی هم‌چنان وجود داشت. اما آنان با فرصت طلایی که با فروپاشی شوروی به وجود آمد، به ایران آمدند و با کسب تحصیلات دینی، اعمال و اعتقادات اسلامی نیز در میانشان رشد یافت. به‌طور کلی در کشور روسیه، حدود سی میلیون مسلمان زندگی می‌کنند که از این تعداد شیعیان در حدود سه میلیون نفر هستند. این تعداد افراد نیز بیش‌تر افراد مهاجری به‌شمار می‌آیند که از جمهوری آذربایجان به شهرهای بزرگی مانند «مسکو»، «سن پترزبورگ» و منطقه «سبیری» مهاجرت کرده‌اند. عموماً آذربایجانی‌ها در بیش‌تر شهرهای روسیه ساکن هستند.

(Социальная и культурная дистанция. 2013, с. 55-91)

نقاط قوت و ضعف

درباره وضعیت شیعیان و مسلمانان روسیه و هم‌چنین رابطه حاکمیت این کشور با این قشر دینی، نقاط قوت و ضعف فراوانی وجود دارد که البته این نقاط را نمی‌توان به‌طور مشخص برای شیعیان بیان کرد، لذا در قالبی کلی برای مسلمانان بیان می‌شود که بی‌شک شیعیان روسیه را نیز دربرمی‌گیرد. در ادامه، برخی از موارد مربوط به هر یک از نقاط قوت و ضعف مسلمانان و شیعیان روسیه بیان می‌گردد:

الف) نقاط قوت

موارد بسیاری را برای بیان نقاط قوت مسلمانان روسیه می‌توان بیان کرد که از فرهنگ اصیل اسلامی و محمدی ﷺ سرچشمه می‌گیرد و به تبع برای شیعیان نیز دارای اهمیت فراوانی است، مواردی از قبیل احیای مساجد در روسیه، تبلیغات دینی و وجود مؤسسات اسلامی، عضویت روسیه به‌عنوان ناظر در سازمان کنفرانس اسلامی و هم‌چنین توسعه

اقتصادی مسلمانان روسیه، می‌تواند چندین اصل قوی و ارزشمند را برای ارتقای وضعیت شیعیان روسیه در برداشته باشد. برای مثال، در زمینه احیای مساجد در روسیه، این امر می‌تواند مشترک میان مسلمانان باشد و در کنار مساجد شیعیان این کشور، به احیای حسینیه‌ها نیز همت گمارند. در ادامه، به توضیح هر یک از این موارد می‌پردازیم:

۱. احیای مساجد و حسینیه‌ها در روسیه

همان‌گونه که اشاره شد، احیای مساجد به عنوان نقطه اتصال و تشکیل جلسات مذهبی ضرورتی ویژه برای مسلمانان دارد که باید بدان اهمیتی خاص داشت. روند احیای اسلام در روسیه با ازدیاد تعداد مساجد کاملاً مشهود است. اگر در میانه سال‌های ۱۹۸۰ میلادی در خاک اتحاد جماهیر شوروی سابق کم‌تر از یکصد مسجد وجود داشت، در سال ۲۰۱۵ میلادی، به حدود هفت هزار مسجد رسیده است. البته این تعداد دو برابر کم‌تر از تعداد مساجد در میانه سال‌های ۱۹۲۰ میلادی است. اما این جریان در نوع خود بی‌نظیر است. بازسازی و احیای مساجدی که بسیاری از آن‌ها دارای مکتب نیز هستند، اولین قدم در احیای زیربنای استوار اسلامی در روسیه محسوب می‌شود. با این حال، مشکلی که هم‌چنان باقی می‌ماند، تعداد اندک مساجد در مراکز شهری، به ویژه در مناطق غربی روسیه و در محدوده نواحی فدرال جنوبی است. (رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در روسیه، ۱۳۹۰، ص ۲۱)

وجود حسینیه‌ها برای شیعیان نیز می‌تواند برای جلب توجه و برگزاری مراسم‌های مذهبی خصوصاً دهه اول محرم در میان مسلمانان و شیعیان روسیه بسیار مؤثر باشد؛ زیرا فقط شیعیان نیستند که به امام حسین علیه السلام ارادت دارند، بلکه سایر مسلمانان نیز نسبت به شخصیت و عملکرد این امام بزرگوار دیدگاهی مثبت داشته، همواره یاد و خاطره ایشان را پاس می‌دارند. بنابراین احیا و توسعه حسینیه‌ها در روسیه می‌تواند علاوه بر ترویج معارف عاشورا در میان مسلمانان روسیه، به عنوان نقطه مشترک و وحدت‌بخشی میان مسلمانان این کشور متجلی شود.

۲. تبلیغات دینی و مؤسسات اسلامی - شیعی

با توجه به غرب‌گرایی و لائیک بودن جمعیت زیادی از ساکنان روسیه، ضروری به نظر می‌رسد که از موضع تعالیم حیات‌بخش اسلامی، برای جذب مخاطبان در جست‌وجوی حقیقت استفاده کرد، از اواخر دهه هشتاد میلادی مدارسی برای آموزش مسائل دینی در مساجد روسیه تأسیس شد تا مسائل مذهبی مردم را به آن‌ها بیاموزند. مثلاً در مسجد جامع مسکو این آموزش‌ها از سال ۱۹۸۹ آغاز شد. امروزه بسیاری از مردم تنها برای زنده کردن دین اسلافشان به مسجد می‌روند، اما بعد به آموزش مسائل دینی علاقه‌مند می‌شوند. آن‌ها که شنیده بودند گذشتگان‌شان زمانی نماز می‌خواندند و روزه می‌گرفتند، امروز تشنه دانستن هستند. (اشرافی، گفت‌وگو با رفیع‌الدین، ۱۳۹۳)

به عبارت دیگر، وجود تبلیغات دینی، نقطه‌ای مثبت و مهم برای مسلمانان است، از این جهت که در این زمینه مسلمانان نسبت به سایر ادیان و گروه‌های دینی در روسیه، بیش‌تر به مسائل اعتقادی چه در حیطه زندگی شخصی و چه در زندگی اجتماعی خود اهمیت می‌دهند؛ لذا گسترش تبلیغات دینی و افزایش مؤسسات اسلامی و شیعی در میان ایشان می‌تواند در این زمینه پشتوانه‌ای معنوی برای حفظ و گسترش ارزش‌های اسلامی و شیعی در میان جوامع مسلمان ساکن در روسیه باشد.

۳. عضویت روسیه در سازمان کنفرانس اسلامی

هم‌اکنون روسیه، عضو ناظر در سازمان کنفرانس اسلامی است. دیدارهای رؤسای جمهوری روسیه با مقامات بلندپایه کشورهای اسلامی، افق‌های جدیدی را برای همکاری مسلمانان روسیه با هم‌کیشان خود در کشورهای اسلامی گشود. محکم بودن روابط روسیه و جهان اسلام می‌تواند به رشد روزافزون اقتصاد اسلامی در روسیه بینجامد. در این زمینه، روسیه توانسته با در پیش گرفتن سیاست‌هایی که به‌طور معمول با منافع ملی کشورهای مسلمان منطقه آسیا، خصوصاً خاورمیانه هم‌خوانی دارد، در میان اهالی مسلمان ساکن روسیه نیز مقبولیتی شایسته کسب کند.

روسیه با توجه به داشتن منافع مشترک با غرب و خصوصاً امریکا در کشورهای اسلامی، با این اقدام خودگامی جلوتر نهاده، توانسته با این عمل و بیان برخی دیدگاه‌های نزدیک با کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی در برخی از اتفاقات و تحولات منطقه‌ای، مقبولیت عمومی خود در میان مسلمانان ساکن این کشور خصوصاً در میان مناطق خودمختار را بیش‌تر کند؛ البته این امر به نوعی به نفع مسلمانان و شیعیان ساکن در این کشور است.

۴. توسعه اقتصادی مسلمانان روسیه

در سال‌های اخیر، صنایع تولید محصولات حلال، به یکی از ارکان تجارت تبدیل شده است. آژانس فدرال مقررات فنی و توزیع در تاریخ هفده فوریه سال ۲۰۱۱ میلادی، سیستم صدور داوطلبانه گواهی‌نامه محصولات و خدمات بر اساس قانون اسلام را به ثبت رساند. در حال حاضر فهرست اداراتی موجود است که حجم وسیعی از محصولات را به‌ویژه در حوزه خواروبار و مواد غذایی تولید می‌کنند و صنعت هتل‌داری و بهداشت را شامل می‌شوند. در حال حاضر نیز آشکارا می‌بینیم که هر روز بر تعداد فروشگاه‌های مواد غذایی و کافه‌های حلال، فروشگاه‌های البسه اسلامی، کتاب‌فروشی‌ها، فروشگاه‌های عرضه محصولات اسلامی، آرایشگاه‌ها و ... در شهرهای روسیه افزوده می‌شود. (رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در روسیه، ۱۳۹۰، ص ۲۲-۲۳)

ب) نقاط ضعف

نقاط ضعف نیز هم به فرهنگ دینی مربوط می‌شود و در تضاد با فرهنگ این کشور است و هم به نحوه تعامل مسلمانان و شیعیان با سایر اهالی روسیه، مربوط می‌گردد. این نقاط ضعف عبارتند از:

۱. اسلامیزه شدن مهاجرت

در اوایل سال ۲۰۱۰ میلادی، پدیده‌ای نسبتاً تازه رخ نمود به نام اسلامیزه شدن مهاجران؛ کسانی که بر هویت مذهبی خود تأکید می‌کردند و خواهان برگزاری آیین‌های مذهبی و پیروی از «سبک زندگی اسلامی» بودند. در حال حاضر، سالانه حدود صد هزار نفر که بیش‌ترشان از قفقاز و آسیای مرکزی مهاجرت کرده‌اند، در مسجد جامع مسکو جمع می‌شوند تا عیدهای فطر و قربان را جشن بگیرند. «الکساندر کورچنیتسکی» روزنامه‌نگار، در توصیف مسکو در روز عید قربان نوشته: «مسکو در وضعیت محاصره قرار دارد».

(مالاشنکو، ۲۰ آذر ۱۳۹۳)

مهاجران مسلمان در روسیه، در مقایسه با سایر مهاجران از قبیل یهودیان، بوداییان و ...، اغلب تمایلی به درآمیختن با جوامع بومی و میزبان خود ندارند و به نظر می‌رسد که دین اسلام در روسیه در حال رقابت با مسیحیت باشد. (Мусина Р.Н. 1994, c. 92-100) لذا با توجه به روند رو به رشد مهاجران مسلمان به روسیه و حتی بومیانی که به اسلام گرویده‌اند، در چشم‌انداز آینده روسیه، این مهاجران نقشی تعیین‌کننده خواهند داشت و موقعیت آنان قطعاً ارتقا خواهد یافت. بنابراین در نیامیختن با جوامع بومی، می‌تواند یکی از مهم‌ترین نقاط ضعف برای مسلمانان روسیه باشد. (طباطبایی، ۲۸ مارس ۲۰۱۱)

۲. نبود وحدت

اگرچه در سال‌های اخیر چندین جنبش سیاسی - اسلامی در روسیه پدید آمده، هیچ‌گاه جامعه اسلامی واحد یا امت در این کشور وجود نداشته؛ به طوری که در حال حاضر بیش از پنجاه مرکز اسلامی در این کشور فعالیت دارند. بنابراین فقدان یک دستگاه تنظیم‌کننده روابط بین مسلمانان و شیعیان و افکار ناهم‌گون در جوامع مسلمانان روسیه، موجب ایجاد تنوع و برداشت‌های مختلف از موازین اسلامی شده است. اسلام صوفی در قفقاز شمالی و دیگر جوامع مسلمان‌نشین روسیه رایج است که ویژگی‌های محلی خاص خود را دارد. آن‌ها

مردمانی آرام، اهل مدارا و محبت هستند. (سنایی، ۳ دی ۱۳۹۳) جنبش نوسازی با عنوان «وهابیسم» که به اصطلاح برای ایجاد اصلاح در دین اسلام ظهور کرده بودند، مردم این منطقه را از نظر روحی مناسب برای نفوذ در میان عقایدشان یافتند.

۳. نبود رسانه دیداری و شنیداری

در حال حاضر مسلمانان تبلیغات مذهبی ندارند و رسانه‌های گروهی، برای سخنرانان مسلمان کم‌تر اهمیت قائل می‌شوند و زمان اندکی به آن‌ها اختصاص می‌دهند. این امر سبب تشدید عدم درک درست جوانان از اسلام ناب محمدی ﷺ شده و حتی به بروز دشمنی میان ایشان تبدیل گردیده میان واقعیت دین اسلام و آنچه فرقه‌های مختلف در میان جوانان تبلیغ می‌کنند، فاصله افتاده و جوانان شیعه و حتی اهل سنت در دام این فرقه‌های انحرافی گرفتار شده‌اند. (اشرافی، گفت‌وگو با قدوس‌اف، ۱۳۹۳)

۴. مسأله ملی‌گرایی در روسیه

از نظر تاریخی، اسلام و جایگاه آن به‌گونه‌ای عمیق با گرایش مسلمانان برای به‌دست آوردن استقلال فرهنگی و سیاسی در ارتباط بوده و حتی با همه جریان‌های جدایی‌طلب و استقلال‌خواه امپراتوری روسیه (شوروی) ارتباط داشته است. بدین ترتیب در دوره‌های تزاری و کمونیستی، این مسأله که چگونه با اسلام رابطه برقرار کنند، به این موضوع بستگی داشت که چگونه غیرروس‌ها، امپراتوری و آرمان‌های آنان را در جهت رسیدن به حق تعیین سرنوشت فرهنگی و سیاسی سمت و سو دهند. در دوره زمام‌داری بلشویک‌ها، اسلام هسته هویت فردی و گروهی بیشتر مسلمانان را تشکیل می‌داد که به گروه‌های قومی و زبانی گوناگونی تعلق داشتند. هم‌چنین پیوندهای قومی، زبانی، منطقه‌ای و قبیله‌ای، از اجزای مهم هویت فردی و گروهی مسلمانان بود. این امر از این واقعیت ناشی می‌شد که برخلاف تقسیم‌های اداری که بر اساس مرزهای جغرافیایی و قانونی انجام شده بود، در رژیم تزاری، با مسلمانان در موضوع شهروندی همانند یک فرد معمولی برخورد می‌شد.

(هانتر، ۱۳۹۱، ص ۷۳)

ذهنیت‌های مشابهی از مسلمانان نه به‌مثابه یک ملت مستقل، بلکه دست‌کم یک جامعه دینی - فرهنگی مستقل، در میان خود مسلمانان وجود دارد. در حقیقت گرایش به ایجاد یک دولت بزرگ پان‌اسلامی یا حتی دارای جغرافیای متحد، در میان بخش‌های گوناگون مسلمانان روسیه دیده می‌شود. با این حال، باور به یک پارچگی سرزمین‌های مسلمانان در قالب واحدهای بزرگی در روسیه قدرت گرفت که در نظام سیاسی فدرال عمل می‌کنند. در حال حاضر نیز احساسات ملی‌گرایانه در میان مردم اسلاو در حال شدت گرفتن است. نتیجه این تحول، افزایش شمار منازعه‌ها و کشتارها با نقش‌آفرینی ملی‌گرایان و خشونت فراینده آنهاست. (هانتز، ۱۳۹۱، ص ۸۸-۸۷)

۵. افراط‌گرایی دینی در میان مسلمانان روسیه

افراط‌گرایی دینی، زمینه‌ساز انواع مناقشات، ناامنی‌ها، بی‌ثباتی در داخل کشورها، ایجاد اسلام‌هراسی و مانع رشد اجتماعی و پیشرفت خواهد بود، بنابراین، خود عاملی جدی در تهدیدات امنیتی به شمار می‌آید. جریان وهابیت که از جریان عقل‌گریز دوره اسلامی و عمدتاً از تفکر «اهل حدیث»، «حنبل‌گری» و «اشعری‌گری» نشأت می‌گیرد و بر اساس این بن‌مایه‌ها، هرگونه امر جدید را نفی می‌کند، یکی از مصادیق عینی افراط‌گرایی دینی در جهان است. البته این افراط‌گرایی تاکنون در شیعیان روسیه مشاهده نگردیده و آنچه تاکنون در تاریخ روسیه در موضوع افراط‌گرایی دینی مسلمانان اتفاق افتاده، از جریان‌های شیعی دور بوده و شیعیان نقشی در این تحولات و افراط‌گرایی‌های دینی نداشته‌اند. (پسندیده، ۱۶ تیر ۱۳۹۳)

۶. اختلافات میان شیعیان در روسیه

وجود اختلاف‌های سلیقه‌ای مشکل‌ساز نیست، اما در این اواخر، گروهی در میان شیعیان ایجاد شده که فعالیت‌های انقلابی و ولایی شیعیان را که عموماً نسبت به ایران و ولایت دید

مثبتی دارند، با عنوان خدمت به ایران و حتی مزدوری برای ایران معرفی می‌کنند و دولت آذربایجان نیز از آنان حمایت می‌کند. این افراد، کسانی را که ظلم‌ها و اقدامات دولت آذربایجان را افشا و به آن اعتراض می‌کنند، جاسوس ایران معرفی می‌نمایند و به نوعی وانمود می‌کنند که به سیاست‌های دولت جمهوری آذربایجان نباید اعتراضی صورت گیرد. این گروه به جای هویت دینی و مذهبی، هویت ناسیونالیستی را در میان افراد تبلیغ می‌کنند و با استفاده از امکانات مالی‌شان، می‌کوشند افراد را به خود جذب نمایند. (نخستین شیعیان تحت حاکمیت روس، www.mashreghnews.ir، ۱۳۹۲)

۷. شیعه‌ستیزی و مسأله رقابت با نفوذ رو به گسترش جمهوری اسلامی

شیعه‌ستیزی البته نه به عنوان یک متد و روش، بلکه به عنوان روشی مذهبی و دیدگاهی دینی برای مقابله با فعالیت‌های جمهوری اسلامی ایران در مناطق مسلمان‌نشین و حتی مناطق متمرکز شیعیان، مطرح شده است. برای توضیح بیش‌تر باید گفت که پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، عربستان تلاش‌های بسیاری برای رواج تفکر «وهابی‌گری» در فضای «پسا شوروی» نمود. عربستان به عنوان مرکز جهان اسلام و داعیه‌دار خلافت اسلامی، همواره کوشیده از نقش جمهوری اسلامی ایران به عنوان محور تجمع امت اسلامی جلوگیری کند. البته این تفکر ضدیت با نفوذ جمهوری اسلامی ایران، از نظر حاکمیت روسیه چندان منطقی به نظر نمی‌رسد. با توجه به گسترش روزافزون اقدامات تروریستی گروه‌های افراطی در روسیه و هم‌چنین اعزام نیروهای این گروه‌ها به کشورهای نظیر عراق و سوریه، احتمال بازگشت این تروریست‌ها به روسیه برای انجام دادن فعالیت‌های خراب‌کارانه و هم‌چنین خطرهای ناپیدایی که در جامعه اجتماعی روسیه با وجود این عناصر شکل می‌گیرد، دولت روسیه را بر آن داشته تا در کنار چانه‌زنی‌های دیپلماتیک با جمهوری اسلامی ایران درباره مواضع هسته‌ای و هم‌چنین حمایت از توافقات هسته‌ای ایران، ذهنیت ضدیت با جمهوری اسلامی ایران را برطرف نماید. (مصاحبه با خانم الهه کولایی، ۱۳۹۳) هم‌چنین راه‌کاری

باشد برای جلوگیری از نفوذ عربستان، ترکیه و سایر کشورهایی که از حامیان افراط‌گرایی در میان مسلمانان روسیه هستند. لذا همان‌گونه که شاهد هستیم، پیوندهای استراتژیک جمهوری اسلامی ایران با روسیه بیشتر شده و این دو کشور در مسائل منطقه‌ای و پرونده هسته‌ای ایران دارای دیدگاه‌های مشترک بسیاری هستند. (مصاحبه با مهدی سنایی، ۱۳۹۳)

آینده شیعیان روسیه

باید آینده شیعیان روسیه را در دو گروه بررسی کنیم: یک، شیعیان بومی و دو، اکثریت شیعیان مهاجر. شیعیان محلی که ابتدا مسیحی بوده و سپس شیعه شده‌اند، مشکل چندانی ندارند و تقریباً بدون دغدغه خاصی فعالیت و زندگی می‌کنند و تنها آفت و اذیت‌های وهابی‌ها امکان دارد که این گروه را تهدید کند. جمعیت این گروه رفته‌رفته در حال افزایش است. اما شیعیان مهاجر که عموماً آذری‌الاصل هستند، با مشکلات فراوان فرهنگی و اجتماعی و حتی سیاسی مواجه هستند. این گروه هر آن امکان دارد که از روسیه بازگرداندند شوند و حتی از آنان به عنوان حربه‌ای علیه دولت آذربایجان نیز مورد استفاده گردد. (نخستین شیعیان تحت حاکمیت روس، www.mashreghnews.ir) هم‌چنین درباره نهادهای شیعی روسیه باید گفت که اتحاد دو سازمان «شورای مفتیان روسیه» با رهبری «راویل اسماعیل‌ویچ عین‌الدین» و «مرکز روحانی مسلمانان روسیه» با رهبری «طلعت صفیچ تاج‌الدین» با یک‌دیگر و با دیگر سازمان‌های اسلامی کوچک‌تر، از جمله مهم‌ترین مسائل پیش روی سازمان‌های اسلامی و مسلمانان فعال روسیه است. رهبران مسلمان برای افزایش قدرت سازمان‌های اسلامی و پاسخ به انتظاراتی که از این سازمان‌ها دارند، یک‌پارچه شدن تشکیلات، به ویژه با هدف کاهش تضادها و رقابت‌ها را اصلاح کرده‌اند. از سوی دیگر، ساختار متمرکز دیوان‌سالاری روسیه، به یک‌پارچه شدن نهادهای اداری‌گرایش دارد و از این‌رو همواره یکی شدن، ایجاد ساختار عمودی با رهبری کانونی و یگانه یا اتحاد و ائتلاف نهادها در این ساختار نتیجه‌بخش بوده از آن رو که رسیدن به اهداف مشترک را تضمین

می‌کند، مطلوب به نظر می‌رسد، بدین‌سان طرح ایجاد مرکز مشترکی با رهبری واحد مسلمانان جدی محسوب شود.

هم‌چنین وضعیت جامعه مسلمان و شیعیان روسیه، تحت تأثیر عواقب بیداری اسلامی در کشورهای عربی قرار گرفته است. علاوه بر آن، افرادی که در گیرودار جنگ‌های داخلی عراق و سوریه به عنوان تروریست‌های افراطی و تکفیری با ملت عراق و دولت سوریه در حال جنگ هستند، از این افراد و جامعه مسلمان در روسیه به شمار می‌آیند که البته تاکنون گزارشی مبنی بر شیعه بودن این افراد (حتی یک نفر از ایشان) منتشر نشده است، با این حال، دیدگاه روس‌ها درباره این افراد با سرنوشت تمامی مسلمانان این کشور، چه شیعه و چه اهل سنت - در ارتباط نزدیکی خواهد بود. اسلام‌گرایی رادیکال با وجود برخی شکست‌ها، هنوز خواستی نیرومند است و پتانسیل سیاسی و نظامی کافی را دارد؛ برای مثال، بسیاری از مسلمانان روسیه به گروه‌های مخالف سوری پیوسته‌اند تا با دولت سوریه بجنگند. «الکساندر بورتینکف»، رئیس سرویس امنیتی فدرال روسیه، تعداد آنان را دویست نفر تخمین زده است. آمار سایر منابع از هشتصد تا دوهزار نفر در نوسان است. به گفته مفتی بزرگ سوریه، «احمد بدرالدین حسن»، ۳۳۰۰ نفر از شهروندان کشورهای مستقل مشترک‌المنافع از جمله روسیه، دوش‌به‌دوش مخالفان سوریه می‌جنگند. برخی از آن‌ها به روسیه برمی‌گردند تا انرژی ذخیره‌شده خود را آزاد کنند و به اسلام تندرو بپیوندند. (مالاشنکو، ۲۰۱۵/۰۱/۲۸)

شرایط پیش روی شیعیان روسیه

با توجه به آینده‌ای که برای شیعیان روسیه ترسیم نمودیم، در این جا مشکلاتی نیز مطرح می‌شود که در حال حاضر وجود دارند و می‌توان با آینده‌نگری و تدبیر، راه‌کارهایی برای برون‌رفت از آن پیشنهاد داد. در ادامه، به ذکر برخی از این موارد می‌پردازیم:

۱. تأثیرگذاری وضعیت مسلمانان قفقاز شمالی بر مسلمانان روسیه

مسلمانان روسیه، ابتدا نگران آینده کشور خود هستند. امروزه امکانات واقعی برای خروج از ساختار روسیه فدرال و برخی جمهوری‌های قفقاز شمالی که در آن‌ها تعداد بیش‌تری از مسلمانان زندگی می‌کنند، وجود دارد. این مسأله نمی‌تواند برای آنان بی‌تأثیر باشد؛ زیرا سخن از افرادی است که اعتقادات یک‌سان دارند، بدون این‌که به مکان زندگی آنان یا ملیتشان وابسته باشند. هر مسلمان روس به طور اجتناب‌ناپذیر با دیگر برادران دینی خود هم‌دردی می‌کند و مسائل به‌وجودآمده برای آنان، بر زندگی همه تأثیرگذار است. این امر بیش‌تر در مواردی بروز می‌کند که مقابله مردم با قدرت رسمی است. در عین حال، اگر کسی حتی یک بار به عنوان دشمن مسلمانان شناخته شود، برای تمام پیروان اسلام، دشمن محسوب می‌گردد.

۲. ضرورت ایجاد وحدت میان رهبران دینی

در روابط میان رهبران دینی جوامع مسلمان روسیه، همه چیز به نحو شایسته و بایسته نیست. خروج از ساختار دینی و کنترل دولت، تلاش برای کسب استقلال و رهایی از وابستگی که با رهبری اکثر جمهوری‌های مسلمان حمایت می‌شود و ادعاهای مالی متقابل، به فروپاشی سیستم اداره امور مسلمانان انجامیده است. دو اداره دینی مسلمانان، بخش اروپایی شوروی و سیبری و قفقاز شمالی که سابق وجود داشتند، از بین رفته و به جای آن‌ها تقریباً چهل اداره دینی به وجود آمده است. البته این مسأله در قفقاز شمالی که در هر جمهوری یک اداره خاص منطقه‌ای وجود دارد، امری اجتناب‌ناپذیر تلقی می‌شود. در سایر بخش‌های روسیه، ایجاد اداره دینی مستقل در تاتارستان، باشقیرستان، منطقه مرکزی - اروپایی و سیبری، موجب ناتوانی و تمایل به مفتی سابق، «طلعت تاج‌الدین» و موجب بروز وضعیت جدید شده و رهبران منطقه برای کسب استقلال بیش‌تر تلاش می‌کنند. ظهور مفتیان مناطق کوچک بسیار به چشم می‌خورد که تنها نگرانی‌شان نزدیک شدن به رهبران دولت و منطقه بوده و تلاش می‌کنند از حمایت مالی سازمان‌های مسلمانان خارج از کشور بهره‌مند شوند. (رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در روسیه، ۱۳۹۰، ص ۱۴-۱۶)

۳. ضرورت جلوگیری از اسلام‌هراسی

با وجود آرامش رسمی حاکم بر رابطه میان دولت و اسلام، مقامات هرگز نیاموخته‌اند نگرش خود را به فرهنگ و مذهب اسلام به روشنی تنظیم کنند. آن‌ها به اسلام به چشم یک ایدئولوژی و جنبش سیاسی می‌نگرند که ثبات و حتی تمامیت کشور را تهدید می‌کند و با قوانین سازگار نیست. جنبهٔ جسورانهٔ اسلام‌هراسی این است که مقامات، انتظار وفاداری فراگیر و غیرمشروط از مسلمانان دارند، در حالی که دست یافتن به این خواسته، ممکن نیست.

۳-۱. مسلمانان روسیه بخشی از جامعهٔ اسلامی جهانی با گرایش‌های طبیعی آن هستند که شامل رادیکالیسم اسلامی، اسلام‌گرایی و خواست ایجاد یک دولت اسلامی (سرزمینی که بر اساس قانون شرع اداره گردد) نیز می‌شود. (اشرافی، گفت‌وگو با شریف‌اف، ۱۳۹۳)

۳-۲. اسلام در روسیه نمی‌تواند کاملاً مطیع دولت باشد، در این کشور هم مانند همهٔ بخش‌های جهان اسلام، مذهب برای بیان اعتراض اجتماعی و سیاسی علیه نظام حاکم ناتوان از حفظ منافع مسلمانان، تضمین عدالت اجتماعی و ایجاد روابط عادی با جامعه به‌کار می‌رود.

۳-۳. با فروپاشی شوروی، پردهٔ آهنین نه‌تنها در مرزهای غربی، بلکه در مرزهای جنوبی نیز کنار رفت و ایده‌های سیاسی و مذهبی پیش‌تر ناشناخته را به مناطق مسلمان روسیه سرازیر کرد. (مالاشنکو، ۲۰۱۵/۰۱/۲۸)

۴. ضرورت وجود حزب اسلامی - شیعی در روسیه

شمار رو به افزون مسلمانان که در میزان بالای توالد و تناسلشان متجلی است، همراه با مجموعه وقایعی که پرداختن به آن‌ها مجال دیگری و فرصتی فزون‌تر می‌طلبد، این گروه از ساکنان فدراسیون روسیه را به موضوعی مهم و قابل مطالعه از منظری و تأثیرگذار و تعیین‌کننده از منظری دیگر تبدیل کرده است.

فتح باب تأسیس حزب مذهبی در روسیه، جامعه مسلمانان این کشور را که با انبوهی از مسائل و مشکلات قومی، زبانی، اجتماعی، اقتصادی و بعضاً هویتی دست به گریبانند، به صرافت شکل دادن ساختارهایی سیاسی در قالب احزاب مدرن امروزی خواهد انداخت تا در فضای متفاوتی از نقش‌آفرینی‌های اجتماعی، مدافع حقوق این بخش از جامعه امروز روسیه باشند.

از این روست که هم‌زمان با درگرفتن بحث ضرورت تأسیس حزب مسیحی ارتدوکس در روسیه، موضوع ایجاد حزب اسلامی در روسیه را نیز شخصیت‌ها و فعالان اجتماعی و سیاسی مسلمانان روسیه طرح کرده‌اند و به مجموعه‌ای از دیدگاه‌های متفاوت دامن زده‌اند. (طباطبایی، ۲۵ دی ماه ۱۳۹۳) بنابراین در این جا می‌توان جدای از فرقه‌گرایی، با هم‌کاری و وحدت میان تمامی مسلمانان روسیه، در مرحله اول حزب اسلامی تأسیس گردد، سپس شیعیان می‌توانند با نقش‌آفرینی در این حزب، با توجه به بینش سیاسی مکتب اهل‌بیت^{علیهم‌السلام}، به منافع جمعی مسلمانان و خصوصاً شیعیان روسیه کمک شایانی نمایند.

۵. اهمیت نشر درست معارف اهل‌بیت^{علیهم‌السلام} در روسیه

در سال‌های اخیر، کتاب‌های زیادی در زمینه شناخت اسلام و معارف اهل‌بیت^{علیهم‌السلام} به روسی ترجمه شده و در این کتاب‌ها، سعی گردیده تا اسلام و چهره واقعی یک مسلمان و شیعه واقعی به خوبی ترسیم شود؛ اما نکته مهم در این جاست که برخی از نویسندگان این کتاب‌ها، از وضعیت جامعه و موقعیت مسلمانان و شیعیان در روسیه اطلاعی ندارند. برخی از مفاهیم کتاب‌های مذکور و یا حتی نشریات این چینی، برای مسلمانان و شیعیانی که سال‌ها در کنار پیروان دیگر ادیان در محدوده جغرافیایی روسیه زندگی کرده‌اند، فهمیدنی نیست. بنابراین باید در این زمینه نیز در ابتدا نیازسنجی گردد و ضرورت‌های موجود جامعه مسلمانان و شیعیان روسیه شناسایی شده، سپس به چاپ و نشر اقلامی اقدام نمود که این ضرورت‌ها و نیازها را پاسخ دهند.

جمع‌بندی (راه‌کارهای ارتقای وضعیت شیعیان روسیه)

با مقایسه اوضاع جامعه مسلمانان روسیه در اوایل قرن حاضر با زمان کنونی، به این نتیجه می‌رسیم که آنان در دو نقطه مخالف قرار دارند. اکثریت مسلمانان روسیه، تا سال ۱۹۱۷ میلادی، در فضای واحد معنوی قرار داشتند، البته باید به این مسأله نیز اذعان کرد که مؤسسان دارای اختلاف‌نظرهایی در زمینه حفظ سنت‌های فرهنگی و موازین رفتار اجتماعی و کسب علم بودند. با این حال، اکثر کسانی که در سال‌های اخیر به مسلمانان رجوع می‌کنند، هیچ شناخت خاصی از وابستگی به اسلام، هم‌چون عقاید دینی ندارند؛ یعنی پس از گذراندن فشارهای حاکم در دوره کمونیستی برای زندگی بدون دین، بسیاری بر بی‌اعتقادی خود اعتراف کردند. تحقیقات آماری نشان می‌دهد که این مسأله در میان محصلان (۱۱-۱۷ سال) در اقوام مختلف روس، بین ۳۰ تا ۵۰ درصد است. در آخر باید یادآور شد که اکثر مردم روسیه، شناخت درستی از اسلام ندارند، لذا تحت تأثیر تبلیغات سوء دشمنان اسلام قرار می‌گیرند؛ با وجود این، عده‌ای از متفکران در روسیه، به همکاری این کشور با جهان اسلام مایل هستند و معتقدند که این کار، کشورها را در مقابل امریکا متحد می‌کند. اکنون دولت روسیه، اسلام را به عنوان دومین آیین و دین بزرگ موجود که ریشه تاریخی دارد، شناسایی کرده و طبق قانون، مسلمانان می‌توانند، مساجد بزرگ اسلامی و حتی برنامه تلویزیونی و رادیویی داشته باشند و یا در پارلمان روسیه نیز با یکی از ائتلاف‌های پیرو کرم‌لین، مجمع مسلمانان روسیه‌ای ایجاد شده که می‌تواند از مصالح مسلمانان دفاع نموده، تأثیر فراوانی در گسترش و فعالیت‌های آنان داشته باشد.

در این مورد، می‌توان به گسترش برنامه‌های تلویزیونی هفتگی در مورد اسلام در کانال رسمی، برگزاری سمینارها با شرکت روشن‌فکران جهان اسلام و عرب در دانشگاه‌ها و سایر مراکز آموزشی، تجدید موافقت‌نامه با وزارت کشور و وزارت دفاع روسیه در مورد آموزش و معرفی چهره واقعی اسلام به افراد پلیس، در کنار شناخت آنان از دین مسیحیت، ترجمه قرآن کریم و کتاب‌های احادیث به زبان روسی و چاپ و انتشار آن‌ها در سطح گسترده و ایجاد مراکز اسلامی را اشاره کرد که در جهت غنی‌سازی اندیشه اسلامی و به‌ویژه

شیعی، بسیار مؤثر واقع شده، از جمله آثار آن تمایل روزافزون مسلمانان روسیه و سایر جمهوری‌های مسلمان‌نشین برای مسافرت به شهرهای مقدس مکه مکرمه و مدینه منوره و انجام دادن مناسک حج است که در دوران زمام‌داری کمونیست‌ها، به مدت هفتاد سال از این کار جلوگیری می‌شد؛ به طوری که در سال‌های اخیر تعداد حاجیان روسی، متجاوز از دوازده‌هزار نفر شده‌اند. (واحد سامان‌دهی نشریات دیجیتالی، ۱۳۹۳، ص ۲۹)

به همان اندازه که در سطح مناسبات اقتصادی، گذار روسیه از نظام اقتصادی بسته سوسیالیستی و کمونیستی به سرمایه‌داری لجام‌گسیخته و ظهور الیگارشی خاص، عجیب و فراتر از تصور است، در سطح باورهای اجتماعی و اعتقادی نیز نفوذ گسترده باورهای مذهبی، به ویژه در سطح جوانان، در روسیه امروز، غریب و باورنکردنی است. برای اثبات این موضوع باید بیان داشت که طبق آخرین سرشماری در فدراسیون روسیه، شمار مسلمانان این کشور بین ۲۰ تا ۳۰ میلیون نفر اعلام شده است. همان‌گونه که اشاره شد، بیش‌تر این مسلمانان شامل تاتار-باشقیرها و ساکنان قفقاز شمالی هستند. البته در دیگر مناطق و استان‌های فدراسیون روسیه نیز جمعیت مسلمانان به صورت متمرکز حضور دارد و در مناطقی مثل حاشیه «ولگا»، «اورال جنوبی» و «سیبری» ساکن هستند. در برخی شهرها که مسکو و سن‌پترزبورگ از مهم‌ترین آن‌ها به‌شمار می‌آید. نیز می‌توان به صورت نامتمرکز، شاهد حضور مسلمانان بود. بیش‌تر مردم روسیه، مسیحی ارتدوکس هستند و نسبت آن‌ها به کل جمعیت روسیه ۸۰ درصد است، که در سال ۲۰۱۲ این نسبت به ۶۰ درصد کاهش یافته است. از طرفی نسبت تعداد مسلمانان این کشور از ۳ درصد در سال ۲۰۰۹ میلادی به ۷ درصد در سال ۲۰۱۲ و هم‌چنین ۱۵ درصد در سال ۲۰۱۴ میلادی افزایش یافته است. اسلام دومین دین مطرح در روسیه به‌شمار می‌آید که در حدود سه میلیون نفر از جمعیت یادشده را شیعیان تشکیل می‌دهند. در حال حاضر اسلام در روسیه، خطر استراتژیک تلقی نمی‌شود و حاکمیت در مواجهه با اسلام، آزادی را برای مسلمانان تدارک دیده و مجاز می‌شمارد؛ ضمن این‌که موارد متعددی در قانون فدرال روسیه مبنی بر حق آزادی و پیروی از ادیان وجود دارد. برای نمونه، در بند(۱) از ماده (۳) فصل «مقررات عمومی» آمده: «تبلیغ

اعتقادات دینی و فعالیت در این زمینه برای هر کس در فدراسیون روسیه وجود دارد». با توجه به این نکته، اسلام پس از مسیحیت در صدر قرار گرفته، اما متأسفانه میزان تأثیرگذاری اسلام و مسلمانان در اداره امور مختلف، تناسبی با جمعیت و حضور دینی آنان در صحنه اجتماع ندارد.

در ادامه، به بیان برخی از راه‌کارهای لازم برای ارتقای وضعیت شیعیان روسیه می‌پردازیم:

نکات کلیدی برای برنامه‌ریزی

در ابتدا باید قبل از بیان راه‌کارها، برخی از نکات مهمی آورده شود که در برنامه‌ریزی‌ها و راهبردها باید بدان‌ها توجه داشته باشیم؛ از جمله:

۱. ایجاد ارتباط نزدیک با شیعیان روسیه برای انتقال تجارب؛
۲. تقریب بین مذاهب؛
۳. برقراری ارتباط با شیعیان روسیه از طریق مراجع عظام تقلید و ورود به مباحث دینی و تقویت مبانی دینی شیعیان این کشور؛
۴. کمک‌های علمی، فکری، فرهنگی و معنوی به شیعیان از طریق ارتباطات دانشگاهی و سازمان‌های دینی رسمی موجود در روسیه؛
۵. ایجاد نظم و استحکام در فعالیت‌های تبلیغی. راهبردها نیز به چند دسته تقسیم می‌گردد:

۱. راهبردهای مدیریتی

- ۱-۱- مدیریت امور هویت‌بخشی به جامعه شیعه توسط روحانیان؛
- ۲-۱- سیاست‌گذاری و حمایت از فعالیت‌های قرآنی شیعیان روسیه؛
- ۳-۱- سرمایه‌گذاری جدی حوزه و مراکز مرتبط برای آموزش زبان روسی به طلاب؛ هم‌چنین سرمایه‌گذاری انسانی و سازمانی برای ایرانیان و شیعیان ساکن در روسیه؛

۴-۱- بازبینی و بازسازی همه نهادهای دینی؛ به ویژه، نهادهای مخصوص به روحانیت و دمیدن روح تازه در کالبد روحانیت دینی و سازمان دینی؛
۵-۱- تعریف دقیق از وظایف افراد روحانی، مدیر و دانش‌پژوه و طلبه حاضر در نهادهای مرتبط با شیعیان در روسیه؛

۲. راهبردهای آموزشی - پژوهشی

۲-۱- تربیت نیروهای زبده و کارآمد و هم‌چنین برگزاری دوره‌های مشترک برای رشته‌های علوم انسانی (اسلامی - شیعی) در دانشگاه‌های روسیه؛
۲-۲- تأسیس مراکز و مدارس اسلامی در روسیه؛
۲-۳- حضور نخبگان و فرهیختگان ایرانی برای شرکت در کنفرانس‌ها و سمینارهای علمی در روسیه؛

۲-۴- حضور در عرصه‌های دانشگاهی روسیه به منظور تأثیرگذاری در زمینه‌های علمی و معرفی مکتب تشیع در قالب الگویی مناسب به عنوان مکتبی روزآمد و عقل‌گرا؛
۲-۵- آشنایی طلاب و مبلغان دینی با مبانی غرب و شرق از جمله کمونیسم، لیبرالیسم فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و ...؛
۲-۶- آموزش تخصصی و یا جذب مدرسان و اساتید در سطوح مختلف، در زمینه شناخت شیعیان روسیه و در صورت لزوم اعزام ایشان برای تبلیغ به این کشور.

۳. راهبردهای فرهنگی - تبلیغی

۳-۱- ارتباط و تعاملات قرآنی با مراکز قرآنی اهل سنت؛
۳-۲- توجه به وضعیت فرهنگی و نوع گفتمان کشور روسیه؛
۳-۳- تحول سازمان روحانیت و برنامه‌ریزی فرهنگی جدید برای روسیه متناسب با انتظارات جدید به وجود آمده پس از انقلاب اسلامی؛
۳-۴- آموزش‌های تبلیغی بر حسب ضرورت‌ها، نیازها و اولویت‌ها؛
۳-۵- حضور رسانه‌ای و شبکه‌ای برای تبلیغ در عرصه جامعه روسیه؛
۳-۶- طرح اسلام و مکتب روزآمد تشیع در روسیه؛
۳-۷- تربیت نیروهای زبده و کارآمد برای تبلیغ در این کشور.

فهرست منابع

۱. اشرفی، مرتضی، گفت‌وگو با حجت‌السلام والمسلمین رفیع‌الدین، مجمع جهانی اهل بیت علیهم‌السلام، بهمن ۱۳۹۳.
۲. _____، گفت‌وگو با خوجه مراد قدوسراف، مجمع جهانی اهل بیت علیهم‌السلام، بهمن ۱۳۹۳.
۳. _____، گفت‌وگو با محمد شریف‌اف، مجمع جهانی اهل بیت علیهم‌السلام، بهمن ۱۳۹۳.
۴. ابراهیمی ترکمان، ابوذر، وضعیت عمومی شیعیان روسیه، تهران: مجمع جهانی اهل بیت علیهم‌السلام، ۱۳۹۲.
۵. ابراهیمی ترکمان، ابوذر، فدراسیون روسیه، تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۹۱.
۶. افضل‌علی و فتح‌الله سالمی، «مسلمانان روسیه» (مطالعه موردی شیعیان روسیه)، مجموعه مقالات همایش ژئوپلیتیک شیعه، تهران: انجمن ژئوپلیتیک ایران، ۱۳۹۱.
۷. آلکسی مالاشنکو (Алексей Малашенко)، سرکوب اسلام‌گرایان، ترجمه شیوا علیزاده، به نقل از Московский Центр Карнеги، منتشر شده در پنجشنبه ۲۰ آذر ۱۳۹۳.
۸. _____، اسلام در روسیه، ترجمه شیوا علیزاده، به نقل از Московский Центр Карнеги، منتشر شده در ۲۸/۰۱/۲۰۱۵.
۹. پسندیده، سمیه، بررسی جریان وهابیت در فدراسیون روسیه؛ اهداف و انگیزه‌ها، منتشر شده توسط IPSC، تهران: مرکز بین‌المللی مطالعات صلح، ۱۶ تیر ۱۳۹۳.
۱۰. حسینی، مطهره، مسلمانان روسیه، تهران: مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار، معاصر تهران، ۱۳۹۱.
۱۱. رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در روسیه، اسلام و مسلمانان در فدراسیون روسیه، تهران: مرکز مطالعات فرهنگی بین‌المللی، ۱۳۹۰.
۱۲. صفری، مهدی، ساختار و تحولات سیاسی فدراسیون روسیه و روابط با جمهوری اسلامی ایران، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی امور خارجه، ۱۳۸۴.
۱۳. گفت‌وگوی یوگنی شتاکوف با دکتر الکساندر ایگناشنکو، اسلام‌شناس روس، ترجمه حسین طباطبایی، مجله راسیسکایا، گازتا، ۲۸ مارس، ۲۰۱۱.
۱۴. سنایی، مهدی، «اسلام در روسیه، دوره اول شکل‌گیری»، تهران: فصلنامه مطالعات روسیه، آسیای مرکزی و قفقاز (ایراس)، سال اول، شماره دوم، زمستان ۱۳۸۵.

۱۵. _____، «بی‌ثباتی دولت - ملت؛ عامل اصلی بروز رادیکالیسم»، همایش «نقش دولت‌ها در جهان معاصر»، دانشگاه دولتی مسکو، ۳ دی ۱۳۹۳.
۱۶. طباطبایی، حسین، نگاهی به زمینه‌ها و ضرورت‌های سربرآوردن احزاب مذهبی در فضای سیاسی روسیه، مؤسسه بنیاد مطالعات قفقاز، به آدرس اینترنتی <http://ccsi.ir>. تاریخ دسترسی ۲۵ دی ۱۳۹۳.
۱۷. محمدشریفی، مجید، انقلاب اسلامی ایران و بنیادگرای اسلامی در آسیای مرکزی و قفقاز، تهران: اطلاعات سیاسی - اقتصادی، سال ۲۳، ش ۹ و ۱۰، خرداد و تیر ۱۳۸۸.
۱۸. مصاحبه با خانم الهه کولایی، «بررسی روابط ایران و روسیه»، مؤسسه بنیاد مطالعات قفقاز، به آدرس اینترنتی <http://ccsi.ir>، فروردین ۱۳۹۳.
۱۹. مصاحبه با مهدی سنایی سفیر ایران در روسیه، «قواعد بازی ایران و روسیه تغییر کرده است»، مؤسسه مطالعات ایران و اوراسیا، ۱۶ آذر ۱۳۹۳.
۲۰. «نخستین شیعیان تحت حاکمیت روس»، پایگاه اطلاع رسانی مشرق، www.mashreghnews.ir، تاریخ انتشار: ۲۸ خرداد ۱۳۹۲.
۲۱. واحد سامان‌دهی نشریات دیجیتال، «کتابچه کشور روسیه»، تهران: پایگاه اطلاع رسانی مبلغ، ۱۳۹۳.
۲۲. هانتز شیرین، جفری تاس و الکساندر ملیکیشویلی، اسلام در روسیه (سیاست‌های هویتی و امنیتی)، ترجمه الهه کولایی، سیده‌مطهره حسینی و اسما معینی، تهران: نشر نی، ۱۳۹۱.
23. Демьянова А.И. Религиозность: тенденции и особенности проявления, Воронеж, 2012.
24. Алов А.А., Владимиров Н.Г. Мусульманские этносы России // Ислам в России. Вериги.ру. Проверено 16 декабря 2013.
25. Ислама Текушева и Кирилла Шевченко, Ислам на Северном Кавказе: история и современность, Medium O rient, Прага, 2012.
26. Балтанова Г.Р. Ислам в СССР. Анализ зарубежных концепций, Казань, 1991.
27. Социальная и культурная дистанция. Опыт многонациональной России, под ред. Л.М. Дробижевой М, 2013.
28. Мусина Р.Н. анализ современной ситуации, Исламо-христианское пограничье, итоги и перспективы изучения, Под ред. Я.Г. Абдуллин, Казань, 1994.